

Lublin, 9.12.2022

Recenzja rozprawy doktorskiej
Mgr Reginy Korzeniowskiej,
pt. *Inkluzja społeczna w doświadczeniach dorosłych osób z niepełnosprawnością*
intelektualną w stopniu lekkim,
przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Jarosława Bąbki, prof. UZ
oraz promotora pomocniczego dr Agnieszki Nowickiej

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska skoncentrowana na inkluzji społecznej osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną osadzona jest w szerokim obszarze problematycznym, szczególnie akcentowanym w ostatnich latach na gruncie pedagogiki specjalnej. Obszar ten podkreślający aspekty dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz różnorodnych przejawów ich społecznego uczestnictwa, odzwierciedla potrzebę zajmowania się wciąż dostatecznie niewyjaśnionymi wątkami problemowymi, ale również ujawnia zachodzące zmiany paradygmatyczne w samej pedagogice specjalnej, prowadzące w rezultacie do znaczących przeobrażeń w określaniu niepełnosprawności, osoby z niepełnosprawnością, jej psychospołecznego funkcjonowania i obecności w życiu społecznym. Wprawdzie podjęte w rozprawie zagadnienie społecznej inkluzji nie ma *sensu stricte* charakteru nowatorskiego. Włączanie i marginalizacja społeczna osób z niepełnosprawnością, w tym intelektualną mają bowiem stosunkowo solidne ugruntowanie w literaturze przedmiotu. Niemniej jednak, przyjęta konceptualizacja tego zjawiska oraz zaproponowany sposób jego opisu, należy uznać za poszerzający dotychczasowe rozumienie inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Zaprezentowane w rozprawie uzasadnienie realizowanej problematyki badawczej, motywacji poznawczej do ukazania szerokiego zakresu przejawów inkluzji społecznej na etapie wczesnej dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną, z wyszczególnieniem konkretnych, dotąd nie analizowanych elementów, dowodzi bardzo dobrej znajomości aktualnego stanu wiedzy w

rozpatrywanym obszarze. Ponadto przyjęty do rozważenia przedmiot zainteresowań badawczych został przedstawiony w kontekście rzeczywistych przeobrażeń paradygmatycznych (propagowanie m.in. paradygmatu emancypacyjnego czy normalizacyjnego), nakreślających swoiste postrzeganie inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością, z włączeniem kategorii analitycznej – „nic o nas bez nas”.

Zatem, przedstawiony w rozprawie projekt badawczy uznaję za wartościowy poznawczo i aplikacyjnie, wzbogacający prowadzone dotąd analizy o szczegółowe aspekty inkluzji społecznej wyprowadzone z dobrze dobranego modelowego ujęcia. Doceniam klarowność wyводу i dbałość o niuanse w opisie wyników badań, podejmowane próby ich uogólniania oraz dyskusowania z ustaleniami innych badaczy. Jednocześnie dostrzegam nie zawsze konieczną drobiazgowość analityczno-interpretacyjną i powtarzalność przytaczanych informacji, na co zwrócę uwagę w dalszej części recenzji.

Recenzowana rozprawa doktorska liczy 344 strony. Obejmuje trzy części: teoretyczną, metodologiczną i analityczną, opatrzone jest wprowadzeniem, zakończeniem, spisem wykorzystanej literatury oraz sporządzonych tabel i rysunków, zawiera także opis zastosowanego narzędzia badawczego. Przyjęta struktura jest prawidłowa, odpowiada opracowaniom o charakterze jakościowym. Tworzą ją wszystkie elementy niezbędne do właściwego zaprezentowania projektu badawczego oraz sukcesywnego zrealizowania założonych celów badań, ukierunkowanych na: „poznanie i opisanie inkluzji społecznej osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną we wczesnej dorosłości oraz zaproponowanie rekomendacji dla praktyki pedagogicznej, dotyczących wspierania procesu inkluzji społecznej osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną” (s. 56).

Część pierwsza rozprawy zatytułowana „Teoretyczne podstawy pracy” składa się z trzech rozdziałów. W punkcie wyjścia omówione zostało psychospołeczne funkcjonowanie osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną we wczesnej dorosłości. W obrębie tego zagadnienia dokonano ustaleń definicyjnych niepełnosprawności intelektualnej poprzez właściwe odniesienia do wczesnych i aktualnych znaczeń tego terminu. Pozytywnie oceniam koncentrację na obecnie przyjmowanym rozumieniu niepełnosprawności, bez rozbudowanego kontekstu historycznego i syntetyczną orientację na biopsychospołeczne podejście, zawarte m. in. w Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia (ICF). Zwrócenie uwagi nie tyle na ograniczenia, co na poziom funkcjonowania określany oddziaływaniem złożonych czynników kontekstualnych, oddaje współcześnie propagowany trend w wyjaśnianiu niepełnosprawności, bezsprzecznie korespondującej z realizacją posiadanego potencjału rozwojowego. Wyrażam przy tym aprobatę dla krótkiej, syntetycznej

prezentacji aktualnego sposobu rozumienia niepełnosprawności intelektualnej. Przy powołaniach się na Międzynarodową Klasyfikację Chorób i Problemów Zdrowotnych, ICD-10, sugerowałabym choćby sygnałne podanie informacji o już stosowanej na świecie wersji ICD-11. Przedstawione w dalszej części rozdziału zagadnienia dotyczące charakterystyki osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz stereotypowego ich postrzegania odzwierciedlają aktualne ustalenia w literaturze przedmiotu. Oczekiwałabym przy tym nieco szerszego omówienia stereotypów w postrzeganiu tej grupy osób (z wykorzystaniem publikacji obcojęzycznych), zważywszy na ich istotne znaczenie w rozpatrywaniu zjawiska inkluzji społecznej. Podsumowaniem rozdziału jest interesujące omówienie okresu wczesnej dorosłości u osób z niepełnosprawnością intelektualną, akcentujące specyfikę relacji: niepełnosprawność intelektualna – zadania rozwojowe osadzonej w tym etapie rozwojowym.

W drugim rozdziale zostało przybliżono pojęcie inkluzji społecznej, z podkreśleniem jego relacyjnego charakteru (inkluzja versus ekskluzja) oraz swoistości zjawiska ujawniającego się wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną. Pozytywnie oceniam poprowadzenie wywodu nad różnorodnością definicyjnych ujęć inkluzji społecznej wraz z syntetycznym ukazaniem zbiorów przyjmowanych wskaźników sytuowanych w wielu potencjalnych obszarach społecznego włączania i współuczestnictwa. Adekwatnie do przyjętych w zamyśle badawczym założeń, najszerzej zaprezentowano rozumienie i strukturę inkluzji społecznej określone w modelu ekologicznym S. C. Simplican i współpracowników (2015), z wyraźnym odniesieniem do funkcjonowania dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną.

W ostatnim teoretycznym rozdziale rozprawy zawarto przegląd dotychczasowych badań na temat inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną, zaprezentowanych w literaturze polskiej i zagranicznej. Przedstawienie stanu badań w rozpatrywanej problematyce stanowi zawsze wartościowy element uzasadniania własnych przedsięwzięć analitycznych. Przyjęta przez Autorkę formuła prezentacji wyników badań dotyczących pewnych przejawów inkluzji społecznej sprzyja syntetycznemu oglądowi dokonanych wcześniej ustaleń i pozwala dostrzec większą, ale też i marginalną koncentrację badaczy na określonych aspektach tego zjawiska. Generalnie, pozytywnie oceniam zawartość treściową tego rozdziału. Mogę jedynie wyrazić niedosyt związany z brakiem podania kryteriów, według których zostały wyselekcjonowane publikacje prezentujące poszczególne przejawy inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Podsumowując część pracy zawierającą wprowadzenie teoretyczne, wyrażam pozytywną jej ocenę, szczególnie doceniając kompetencje Doktorantki w syntetyzowaniu treści, dbałości o prezentację aktualnych ustaleń i obowiązujących podejść oraz w doborze

adekwatnej literatury, reprezentatywnej dla omawianych zagadnień. Podkreślam przy tym wyróżniającą się precyzję językową i logikę prowadzonego wywodu.

Druga część rozprawy doktorskiej prezentuje metodologiczne założenia badań własnych. Zawarto w niej uzasadnienie wyboru paradygmatu, przyjętą perspektywę badawczą, przedmiot badań i cele badań, problemy badawcze, metodę badań, etapy analizy materiału badawczego, charakterystykę próby badanych, a także organizację i przebieg badań. To zasadne elementy opisu planowania i realizacji projektu badawczego opartego na pozyskiwaniu danych od wyspecyfikowanej grupy badanych. Doceniam dbałość Doktorantki o skonkretyzowanie założeń leżących u podstaw zamysłu badawczego i kolejnych etapów jego konsekwentnego zrealizowania. W punkcie wyjścia rozważaniom poddała dwa paradygmaty: pozytywistyczny i interpretacyjny, by ostatecznie wskazać na wybór drugiego z wymienionych. Uwypuklając różnice między paradygmatami i wynikającymi z nich procedurami analitycznymi, wyraźnie opowiedziała się za wzorcem myślenia skoncentrowanego na indywidualności człowieka, jego własnych sposobach doświadczania i interpretowania rzeczywistości. Tym samym zapowiadając źródło pozyskania danych określanych jako jakościowe.

Po określeniu paradygmatu badań skonkretyzowano perspektywę badawczą: fenomenologiczno-hermeneutyczną. To ważny aspekt metodologiczny. Niemniej, interesowałoby mnie jak Doktorantka rozumie relację znaczeniową między paradygmatem a perspektywą badawczą. Moim zdaniem, warto tę kwestię uzupełnić, mimo, że wydaje się ona oczywista, nie zawsze jest jednoznaczna. Ponadto, przechodząc od paradygmatu do określenia sposobu analizy i interpretacji materiału badawczego, nie wybrzmiało podejście teoretyczne czy koncepcyjne, w obrębie którego osadzone byłoby rozumienie zasadniczego zjawiska, opisywanego w zaprojektowanym procesie badawczym: inkluzji społecznej, rozpatrywanego w obrębie pięciu sfer: indywidualnej, interpersonalnej, organizacyjnej, społecznej oraz społeczno-politycznej. Wprawdzie na s. 57 Autorka podaje, że „Ze względu na przyjętą koncepcję badawczą wyróżniono główne problemy badawcze, które obejmują następujące sfery inkluzji społecznej, tj. indywidualną, interpersonalną, organizacyjną, społeczną i społeczno-polityczną”, ale moim zdaniem taką informację należy podać wcześniej, wyraźnie nakreślając podstawy teoretyczne projektowanych badań.

Zarówno przedmiot badań, jak i cele badań zostały poprawnie sformułowane. Pozytywnie oceniam przy tym fakt bezpośredniego wskazania obu tych elementów procesu badawczego, bez zbędnych teoretycznych ich objaśnień. W przypadku wysuniętych problemów badawczych przyjęto zasadę bezpośredniego odniesienia do przyjętych elementów składających się na poszczególne sfery inkluzji społecznej. Przyjmuję taki wybór Doktorantki,

choć nie do końca popieram konwencję aż takiego uszczegółowienia pytań badawczych, które jak się okaże w części analitycznej, niemal pokrywają się z pytaniem zadany osobie badanym. Np. Jaką szkołę ukończyły dorosłe osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną i jaki zdobyły zawód? W moim przekonaniu, tego typu pytania nie tyle są problemami badawczymi, które zgodnie z przyjętą perspektywą badawczą, mają być sytuowane w doświadczaniu i interpretowaniu rzeczywistości przez badanych, ale raczej odnoszą się do pewnych faktów, nie podlegających procesowi interpretowania. Tym bardziej, że te dane zawarte są już w obrębie charakterystyki badanej próby. Niemniej jak rozumiem, poprzez zastosowane uszczegółowienie problemów badawczych, Doktorantka chciała wiernie odwzorować wszystkie koncepcyjnie przyjęte elementy danej sfery inkluzji społecznej. Sugerowałabym przy tym, by w szczegółowych problemach badawczych używać wyrażania „badanych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną”.

W kolejnym kroku prezentowania założeń metodologicznych wskazano na wybór metody badań zgodnej z uznaną fenomenologiczno-hermeneutyczną perspektywą badawczą, a wyrażającą się w wywiadzie pogłębionym, częściowo ustrukturalizowanym. Klarownie opisano etapy analizy zebranego materiału badawczego oraz scharakteryzowano pod względem podstawowych cech, osoby badane. Sugerowałabym w tym miejscu zamianę tytułu podrozdziału: Charakterystyka próby badawczej na Charakterystyka próby badanych. Część metodologiczną pracy kończy opis organizacji i przebiegu badań. Moją uwagę zwróciła pewna nieścisłość. W charakterystyce badanych podana jest informacja, że przeprowadzono 21 wywiadów, a 15 z nich włączono do analiz (s. 64), podczas gdy w podrozdziale: Organizacja i przebieg badań, zaznaczono, iż łącznie przeprowadzono 19 rozmów (s. 65). Z ciekawości poznawczej kieruję pytanie dotyczące następującej deklaracji: „Wielokrotnie zapewniano osoby o zachowaniu anonimowości” (s. 66). Rozumiem, że raczej chodzi tutaj o kwestię zachowania poufności, bo z założenia badania z zastosowaniem wywiadu nie są anonimowe, na co sama Autorka badań zwraca uwagę w dalszym fragmencie.

Podsumowując część metodologiczną pracy wyrażam jej pozytywną ocenę. Doceniam już wcześniej zasygnalizowaną dbałość Doktorantki o klarowną prezentację poszczególnych etapów zaprojektowanego procesu badawczego. Dostrzegam Jej świadomość metodologiczną oraz widoczną preferencję przyjętej perspektywy badawczej. Zgłoszone przeze mnie uwagi czy sugestie traktuję jedynie w kategorii pewnych podpowiedzi doskonalących, w żaden sposób nie umniejszających ogólnej niezaprzeczalnej poprawności tej części rozprawy doktorskiej. W mojej intencji w większości mają one charakter bardziej uzupełniający niż korygujący.

Kolejna, najbardziej rozbudowana część pracy (łącznie 215 stron): *Inkluzja społeczna w doświadczeniach dorosłych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną* obejmuje analizę zebranego materiału analitycznego w schemacie odzwierciedlającym porządek określony elementami poszczególnych sfer inkluzji społecznej dorosłych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną (oraz szczegółowymi problemami badawczymi). To wartościowa i przemyślana prezentacja wyników badań, pomimo przyjętych ram analitycznych ujawniająca wielokontekstowość, wpisującą się w doświadczenia badanych osób, które dotyczyły różnych, a przy tym czasem wręcz drobiazgowych przejawów inkluzji społecznej.

Już na wstępie doceniam wysiłek Doktorantki włożony przy opracowywaniu tak złożonego materiału badawczego. Wprawdzie zalecałabym dokonanie jeszcze większej jego syntezy, niemniej przedstawiony opis wyników traktuję jako spójny element wcześniej przyjętej konwencji – szczegółowych odniesień do uwzględnionych przejawów w obrębie danej sfery inkluzji społecznej dorosłych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Jako uważny Czytelnik zwracam przy tym uwagę na pewną powtarzalność przytaczanych z wywiadów treści. Rozumiem, iż Doktorantka dokonała analizy zgodnie z pewnymi zasadami, najpierw wyodrębniając kategorie, w kolejnym kroku doprecyzowując je w tabeli, by w dalszym etapie szczegółowo zaprezentować i przeanalizować ich zawartość treściową. I choć przy bardzo pojemnych treściowo kategoriach taki schemat analityczny się sprawdza, to przy niewielkim zasobie informacji (jak np. w przypadku sfery społecznej), daje właśnie efekt powtarzalności. Zatem oczekiwałabym większego zsyntetyzowania treści w podsumowaniach, by po raz kolejny nie podawać w identycznie wyrażonej formie, przywoływanych wcześniej informacji. Sugerowałabym przy tym większą ostrożność w wysuwanych wnioskach, nie zawsze bowiem wypowiedzi badanych były zbieżne i jednoznacznie świadczyły o pozytywnych aspektach inkluzji społecznej w danej sferze (np. w interpersonalnej czy organizacyjnej). Moim zdaniem, w podsumowaniach warto podać nie tylko wnioski, że badane osoby doświadczają włączenia społecznego w danej sferze (np. s. 239, s. 243), ale dodatkowo podkreślić zaznaczające się różnice indywidualne. Dostrzegam próby Doktorantki, by takie informacje wybrzmiały, ale w moim przekonaniu, warto wyrazić je wprost, zgodnie z zaprezentowanymi wcześniej wynikami badań.

Niewątpliwą wartością części analitycznej są sukcesywnie podejmowane przez Autorkę próby dyskusji otrzymanych wyników badań z dotychczasowymi ustaleniami badaczy. I choć nie zawsze możliwe było zestawienie zbliżonych rezultatów z racji pewnych luk poznawczych i braku badań w konkretnym obszarze inkluzji społecznej, to jednak przywołane opracowania są trafnie dobrane i wskazują na bardzo dobrą orientację Doktorantki w literaturze przedmiotu.

W praktyce badawczej opowiadam się za stanowiskiem dokonywania dyskusji wyników badań po ich wcześniejszym, całościowym opisie. Mam przy tym świadomość przyjmowanego również schematu łączenia prezentacji wyników badań z jednocześnie podejmowaną ich dyskusją. Doktorantka zrealizowała dyskusję wyników badań dotyczących poszczególnych sfer inkluzji społecznej w tej drugiej nakreślonej opcji, co traktuję jako możliwy wybór.

Rozdział pt. *Synteza wyników badań własnych* kończy część analityczną rozprawy, którego zawartość oceniam pozytywnie. Rozumiem przy tym trudności, na jakie napotkała w nim Autorka, po raz kolejny odnosząc się do tych samych treści zawartych wcześniej w tzw. podsumowaniach cząstkowych, dotyczących poszczególnych sfer inkluzji społecznej badanych dorosłych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Jednak w mojej ocenie dokonana synteza wyników badań uzupełniona wątkami interpretacyjnymi i dyskusyjnymi w nawiązaniu do literatury posiada satysfakcjonującą zawartość informacyjną. Jedyne moje niedosyt wiąże się z oszczędzonymi odniesieniami do opracowań badaczy zagranicznych i brakiem szerszego nakreślenia dalszych eksploracji badawczych. Za ważny element podsumowujący uznaję rekomendacje dla praktyki wyraźnie nawiązujące do postawionego praktycznego celu badań.

Podsumowując analityczną część pracy stwierdzam, że prezentuje ona interesujące wyniki badań, znacząco poszerzające dotychczasowe rozumienie inkluzji społecznej dorosłych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Doktorantka w uszczegółowiony sposób ujawnia doświadczenia badanych, pokazując ich złożoność i różnorodność. Obrazuje jednocześnie stosunkowo optymistyczną wizję tego kontekstu funkcjonowania osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną w okresie wczesnej dorosłości. Odślaniając przy tym te płaszczyzny (kulturalna czy polityczna), w których zaznaczają się pewne luki inkluzyjne. Doceniam zaangażowanie Doktorantki w opracowanie tak rozbudowanego materiału badawczego i dostrzegam kompetencje analityczne. Podane przeze mnie sugestie czy komentarze sygnalizujące pewne odmienne rozwiązania w zakresie prezentowania wyników badań, ich analizy czy dyskusji traktuję jako swoiste podpowiedzi doskonalenia warsztatu badawczego, z zachęceniem do ich rozważenia. Szczególnie w zakresie wysuwania wniosków.

Rozprawę zamyka syntetyczne zakończenie odnoszące się do przedmiotu dociekań badawczych oraz przebiegu, w tym trudności, całego procesu pozyskiwania danych na temat doświadczania inkluzji społecznej osób dorosłych z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Warto byłoby go uzupełnić o wnioski końcowe, ostatecznie podsumowujące stosunkowo szeroki zakres wyników dających podstawę do odpowiedzi na sformułowane bardzo uszczegółowione problemy badawcze.

Dołączona do pracy bibliografia zawiera wykaz pozycji reprezentatywnych dla podjętej problematyki badawczej. Pozytywnie oceniam jej dokładne opracowanie, z niewielkimi tylko nieścisłościami edytorskimi. Doceniam powoływanie się na pozycje badaczy zagranicznych, choć jak zasygnalizowałam we wcześniejszych fragmentach recenzji, zachęcałabym do poszerzenia kwerendy tej literatury. Wyrażam wysoką ocenę językowej strony rozprawy, swobodę w stosowaniu specjalistycznych wyrażań i przemyślaną logikę wywodu.

Dokonując globalnej oceny przedłożonej do recenzji rozprawy stwierdzam jej wartość poznawczą i aplikacyjną. Z punktu widzenia poznawczego wnosi istotny wkład w poszerzenie rozumienia inkluzji społecznej osób dorosłych z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Dostarcza przesłanek do szczegółowego przeanalizowania możliwości włączania się tej grupy osób w różnych obszarach społecznego funkcjonowania. Przyjęta perspektywa doświadczania i interpretowania konkretnych przejawów inkluzji społecznej pozwala na poznanie autentycznej postawy dorosłych osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną wobec rozbudowanej sieci społecznych relacji, mniej lub bardziej sformalizowanych. Zaprezentowane wyniki badań odsłaniają te wymiary, które wymagają dodatkowych eksploracji poznawczych, tym samym stanowią podstawę do kolejnych analiz, szczególnie w zakresie interpersonalnej, kulturowej oraz społeczno-politycznej sferze inkluzji społecznej. Zwracając uwagę na znaczenie aplikacyjne rozprawy wskazuję jej wartość w obrębie projektowania wszelkich oddziaływań inkluzyjnych, tak w okresie wczesnej dorosłości, jak i we wcześniejszych etapach rozwojowych, przygotowujących osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną, do pełnego współuczestnictwa w życiu społecznym.

Podsumowując walory recenzowanej rozprawy doktorskiej, doceniam sam zamysł badawczy i udaną próbę uzupełnienia dotychczasowych ustaleń w zakresie inkluzji społecznej dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Dostrzegam znanstwo Doktorantki w podjętej problematyce, zaangażowanie w realizację szeroko zakrojonych badań, kompetencje w analizie badań oraz dbałość o uporządkowaną prezentację każdego etapu procesu badawczego. Wskazane przeze mnie uwagi, czy sugestie sytuuję w obszarze pewnych komentarzy uzupełniających, które nie obniżają niewątpliwej wartości poznawczej i aplikacyjnej recenzowanej rozprawy.

Uwzględniając wymienione zalety recenzowanej pracy w konkluzji końcowej stwierdzam, że dysertacja Pani mgr Reginy Korzeniowskiej pt. *Inkluzja społeczna w doświadczeniach dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim* spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. Nr 65 poz. 595, z późn. zm.). Tym

samym wnoszę o dopuszczenie mgr Reginy Korzeniowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Sbyra

